

PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: O ÚTĚŠE PROTI SMRTI / VÍRA, SMRT A SPÁSA V POHŘEBNÍCH KÁZÁNÍCH V OBDOBÍ KONFESIONALIZACE.

Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2017. 310 s.

Katarína Štafurová

Monografia Radmily Prchal Pavlíčkovéj *O útěše proti smrti / Víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace* je venovaná problematike miesta a funkcie pohrebných kázání pri formovaní, upevňovaní a seba prezentovaní konfesionality v 16. a 17. storočí. S textami pohrebných kázání autorka pracuje ako so špecifickým médiom, ktoré v kontexte problematiky spásy človeka predstavovali pre súvekých kazateľov jedinečný priestor nielen na poskytnutie útechy pozostalým, ale aj na vyjadrenie vlastnej vierouky a polemizovanie s (nepravou) vierou iných cirkví. Ide o špecifickú črtu funerálnej kázňovej tvorby, ktorú autorka identifikovala v kázňovej produkcii druhej polovice 16. a prvej polovice 17. storočia, keď „*konfesně konfrontační rovina z funerální homiletiky zcela mizí a pohřební kazatelé se soustřeďují na nebojovnou křesťanskou útechu*“ (s. 11).

Cieľom autorky bolo pomenovať a definovať tie tematické a rétorické prostriedky, prostredníctvom ktorých možno na tento typ kázňovej tvorby nahliadať ako na súčasť „*konfesní disciplínace*“ laikov (s. 11), t. j. ako na jeden z prejavov konfesionalizácie. Koncept konfesionalizácie sa v monografii predstavuje ako jeden z dominantných explanačných prístupov vo vzťahu k ranonovovekým dejinám. Spomínaným konceptom sa (nezávisle od seba) ako prví zaoberali nemeckí historici Wolfgang Reinhard a Heinz Schilling. Obaja chápali pro-

ces konfesionalizácie ako proces náboženskej a etickej disciplinácie obyvateľov. Definovali ju ako „*společenský fundamentální proces související se vznikem předmoderního státu a s formováním nově disciplinovaného obyvatelstva. Konfesionalizace byla deklarována jako hybatel raněnovověkého transformačního procesu, který dovedl, starou Evropu k moderní průmyslové společnosti 19. století*“ (s. 67). Periodizačne je tento fenomén ohraničený druhou polovicou 16. a prvou polovicou 17. storočia. Ako počiatok tohto procesu sa chápe augsburský náboženský mier, ktorý umožnil bipolárny náboženský systém a rovnako aj vestfálsky mier, ktorý potvrdil tri konfesne definované bloky – katolícky, luteránsky a reformovaný. Monografia upozorňuje na skutočnosť, že ku konceptu konfesionalizácie sa v priebehu 20. storočia pristupovalo rôznym spôsobom. Ťažisko výskumu konceptu konfesionalizácie sa z hľadiska prameňov postupne presúvalo od prameňov, ktoré obsahovali „*vrchnostenskou perspektivu*“ k prameňom, ktoré „*reflektují životní světy raněnovověkého člověka v celém jejich spektru*“ (s. 68). Uvádza sa však, že pohrebné kázne dlhodobo ostávajú vo vzťahu k výskumu konfesionalizácie len v okrajovej rovine, a to aj napriek svojmu „*nábožensky polemickému potenciálu*“, ktorý tvoria aj „*témata a motivy, jež úzce souvisejí s nejvýznamnějšími aspekty procesu konfesionalizace raněnovověké společnosti*“ (s. 70).

Text monografie je metodologicky vystavaný na syntéze výsledkov výskumu žánru pohrebnej kázne, a to aj v rámci kultúry ars bene moriendi a ars bene vivendi, a tiež prejavov a spôsobov koexistencie predstaviteľov jednotlivých cirkví v období náboženskej plurality až po snahy budovania monokonfesionálnej krajiny v tzv. pobielohorskom období. V monografii sa tak predkladá a prepája niekoľko dôležitých výskumných tém spojených s obdobím raného novoveku, ako je kultúra dobrého života a smrti, pohrebné rituály či špecifická vnímania posmrtného údely duše v jednotlivých konfesiách. Za zmienku pritom stojí fakt, že sa jej autorka dlhodobo venuje práve problematike konfesionálnych polemík a pohrebných kázni v ranom novoveku.

Téma umierania, smrti a spásy človeka predstavuje dôležitú súčasť teologického uvažovania bez rozdielu konfesionálnej príslušnosti. Autorka upozorňuje na význam okamihu smrti, ktorý v myslení súvekeho človeka predstavoval kľúčový moment vo vzťahu k posmrtnému životu. Vzťah človeka k vlastnému umieraniu sa v období raného novoveku (v nadväznosti na kresťanskú tradíciu) vyznačoval ambivalentnosťou. Jej základom bolo pozitívne nazeranie na smrť ako na prechod do radosti večného života, ktoré však človek na smrteľnej posteli mohol ľahko stratiť. Okamih smrti sa tak v myslení súvekeho človeka stal posledným momentom, keď mohol umierajúci pozitívne i negatívne ovplyvniť posmrtný osud svojej duše. Dôležitosť okamihu umierania podnietila už v stredoveku produkciu príručiek, v ktorých sa kľúčovým bodom stala potreba dôkladnej prípravy na okamih umierania (ars moriendi). V období raného novoveku mala podobu celoživotnej prípravy na smrť (ars vivendi), pričom „*celoživotní příprava na smrt a co nejčastější přemýšlení o smrti představují jeden z klíčových prvků raněnovověkého přístupu k poslednímu věcem člověka*“ (s. 17).

Tematizovanie celoživotnej prípravy na smrť a neustáleho uvažovania o nej predstavovalo jedno z východísk pohrebnej homiletiky, v ktorej býval život zosnulého často predkla-

daný ako príklad včasnej a správnej prípravy na smrť. Upozorňuje na to aj Radmila Prchal Pavlíčková, ktorá dostatočné a neodkladné premýšľanie o smrti uvádza ako jeden z argumentačných bodov pohrebnej kázne. Druhým argumentačným východiskom pohrebných kázni bola „*konfesijsní charakteristika umírání a smrti*“ (s. 17), ktorú definovali rozdielne prvky vierouky jednotlivých cirkví. Autorka zdôrazňuje, že v období budovania identity jednotlivých konfesií nestačilo z hľadiska vierouky jednotlivých cirkví len „umrieť dobre“. Rovnako dôležitým sa stala príslušnosť ku konkrétnej cirkvi. Spomínané okolnosti sa premietli do spoločných aj rozdielnych tém, ktoré boli akcentované v pohrebných kázňach jednotlivých cirkví.

Pramenným ťažiskom monografie sú pohrebné kázne, ktorých autormi boli kňazi a duchovní predstavitelia katolíckej, evanjelickej a utrakvistickej cirkvi, ako aj cirkvi Jednoty bratskej. Autorka sa v monografii sústredila predovšetkým na funerálne kázne, ktoré odznali na pohrebných obradoch a zároveň vyšli tlačou v druhej polovici 16. a prvej polovici 17. storočia na území Českého kráľovstva a Svätej rímskej ríše národa nemeckého. Z bohatšej homiletickej produkcie predovšetkým evanjelických tlačných pohrebných kázni (autorka upozorňuje na malé množstvo tlačných katolíckych pohrebných kázni a kázni Jednoty bratskej) pracovala autorka predovšetkým s textami, ktoré boli späté s konfesionálne zmiešaným prostredím. Takýto výber prameňov umožnil cez texty jednotlivých kázni sledovať spôsob konfesionálnej koexistencie v českom aj nemeckom jazykovom prostredí.

Autorka v monografii predstavuje pohrebnú kázeň ako súčasť jedinečnej rečníckej situácie lúčenia sa so zosnulým a vyrovnávanie sa s novou úlohou pozostalých (vdova, sirota a pod., s. 47). Zároveň ukazuje, akým spôsobom bol v prípade tlačných pohrebných kázni upevňovaný a oslabovaný vzťah medzi pohrebom a textovou reprezentáciou homílie, čo viedlo k tomu, že sa ako pohrebné kázne označovali aj texty, ktoré neboli prednesené priamo na pohrebe.

Cez tematický a motivický charakter pohrebných kázni v rámci jednotlivých konfesii monografia približuje žáner pohrebnej kázne aj ako komemoratívne médium. Pohrebné kázne predstavovali rozsiahle rozprávanie o zosnulom, ktoré „*umožňovalo pomocí literárnych prostriedkú vytvářet příběh nebo příběhy, upotřebit množství epizod ze života, selektovat paměťhodné prvky minulosti, interpretovat ich žádoucím způsobem a konstruovat významy pro budoucnost*“ (s. 64). Vychádza zo všeobecného charakteru pohrebných kázni, ktoré bez rozdielu konfesionalnej príslušnosti pozostaleho vždy obsahovali jeho životopisné údaje, včlenené do rozprávania o dobrom živote a dobrej smrti zosnulého. Autorka upozorňuje na to, že pohrebné kázne tak „*vstupují do těsného vztahu s dobovým kronikářstvom a genealogickými pracemi*“ (s. 65). Zároveň upozorňuje na rétorické špecifiká podávania života zosnulého v katolíckom a evanjelickom prostredí. Kým pre evanjelické pohrebné kázne bolo typickým znakom uvádzať najdôležitejšie udalosti zo života zosnulého v závere funerálnej homílie, v katolíckych pohrebných kázňach bolo rozprávanie o živote zosnulého často inšpirovaný legendami a jeho podanie sa prelínalo s výkladom božieho slova. Zdôrazňovali sa prítom najmä dobré skutky zosnulého, a to „*zcela v souladu s rolí dobrých skutků v katolickém vyznání*“ (s. 61).

Tematizovanie života zosnulého malo v pohrebných kázňach útešnú, ale aj vieroučnú funkciu, ktorej súčasťou bolo zdôrazňovanie okolnosti, že zosnulý zomrel v pravej viere. Problematiku zobrazovania a vymedzovania pravej viery autorka identifikovala v pohrebných kázňach všetkých konfesii. Z hľadiska konfesionalizácie ide v jednotlivých kázňach predovšetkým o vysvetlenie vlastnej vierouky a učenia, v ktorom podľa kazateľa spočíva pravosť jeho viery. V utrakvistických kázňach dominuje podľa publikácie prijímanie pod obojím, v kázňach evanjelickej proveniencie zasa učenie Martina Luthera o ospravedlnení hriechov „*pouhou Boží milostí a pouze na základě víry*“ (s. 77 – 78). V pohrebných kázňach katolíckej proveniencie sa naopak zdôrazňujú

prejavy zbožnosti zosnulého, jeho túžba po spovedi a poslednom pomazaní, ako aj to, že „*vše proběhlo podle starého chvályhodného katolického zvyku*“ (s. 82). Zdôrazňuje sa, že vo všetkých pohrebných kázňach pri zobrazovaní vlastnej viery aj pri vymedzovaní sa voči viere ostatných konfesii dominuje otázka osudu duše po smrti, teda problematika očistca a úkonov spojených s pomocou pozostalých dušiam zomrelých, ktoré boli súčasťou katolíckej vierouky. Tematizáciu očistca v pohrebných kázňach autorka často spája s útočnou rétorikou, ktorú autorka pripomína aj v súvislosti s otázkou spásy novorodencov zomrelých bez pokrstenia, ktorá predstavovala ďalšiu silnú tému pohrebných kázni.

So zobrazovaním pravej a nepravej viery v skúmaných pohrebných kázňach súvisí aj oslavovanie triumfu získania konvertitu na smrteľnom lôžku, teda problematika konvertovania a núteného konvertovania. Umieranie v dobe raného novoveku nebolo konfesionalne neutrálne – „*lidé umírají buď katolicky nebo evangelicky, podle toho, jakým knězem jsou zaopatřeni a jakým způsobem vykonají poslední rituály na smrtelném loži*“ (s. 169). Pri lôžku umierajúceho sa tak často odohrával „*tuhý boj*“ (s. 171), v ktorom prítomný kňaz nutil pomocou fyzického aj psychického násilia umierajúceho vykonať posledné rituály v duchu vierouky jeho cirkvi. Ako upozorňuje autorka monografie, odrazilo sa to aj v zdôrazňovaní konfesionality v rámci dobových príručiek dobrého života a smrti – príslušnosť k „*správnej cirkvi*“ sa stala jednou z podmienok dobrého umierania a spásy. Spomínaná otázka sa akcentovala osobitne v príručkách katolíckej proveniencie, ktorých autori považovali za dôležité „*vysvětlit konfesní rozdíl v přístupu k poslední hodince a varovat před nekatolickým způsobem umírání*“ (s. 178 – 179).

Zdôrazňovanie konfesionalnej príslušnosti, ako aj vymedzovanie svojej pravej viery voči „*kacířskym*“ vieroukám ostatných konfesii je pevnou tematickou a motivickou súčasťou pohrebných kázni prvej polovice 16. a prvej polovice 17. storočia. Autorka recenzovanej publikácie podložila toto tvrdenie nielen teoretickým,

ale aj sústredeným pramenným výskumom tlačenej produkcie pohrebných kázní katolíckej, luteránskej, utrakvistickej a bratsko-jednotskej proveniencie. Na základe komparatívnej analýzy predmetných kázní ukázala, že aj žáner funerálnej homiletiky patrí medzi dôležité zdroje pri výskume konfesionality v ranom novoveku. 227

Mgr. Katarína Štafurová
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: katarina.stafurova@gmail.com